

DER-KENÂR YAZILARI

Dr. Kenan ERDOĞAN*

Giriş

Bu yazı çalıştığımız iki yazma divan nüshasının sonunda ve kenarlarında (Niyâzî-i Mısrî Divanı, Süleymaniye Ktp . Mehmed Murad 43/1, ve Yazma Bağışlar 2497) bulunan konuları birbirinden farklı dört küçük parçadan oluşmaktadır: Aşık Niyâzî'nin bir şiiri, gazel-nâme (?), Şeyh Galib'in vefatı için düşürülmüş bir tarih ve Nushî'nin 1163 yılında Filibe ve Pazarcık'ta olan depremi anlatan altı beyitlik küçük manzumesi.

Bunların arada kaybolup gitmesine gönlümüz razı olmadığı için böyle birbirinden tamamen farklı dört konuyu birlikte vermek istedik. Çünkü her araştırmacı kendi sahasında ve özel çalışma alanında çalışırken yazma kenarlarında, başında, sonunda kayıtlı bulunan faideler, dualar, haşiyeler, ilaç tarifeleri, bir olayla ilgili söylenen tarihler, şiirler, yazılar, mektuplar, mühür ve vakıf kayıtları vs. biraz arada kalıyor, kendi kaderine terkediliyor, unutulup gidiyor gibi. Halbuki bu küçük kıvrıntı bilgiler de -bir edebî eser kadar olmasa bile- kendi zamanının bir tanığı olup, o zamandaki insanların hayat tarzını, duygu ve düşüncelerini, olaylara bakış açılarını, kısaca kültür ve medeniyetlerini bize vermede birer küçük ipucudur. Şimdi bu küçük parçalara sırasıyla bir göz atalım:

1. Aşık Niyâzî'nin Bir Şiiri

1. Birinci parça, yani Aşık Niyâzî adına kayıtlı şiir, aruzun remel bahrinden 3 fâilâtün 1 fâilün tefîleleriyle ve murabba' nazım şekliyle yazılmış gibi görünüyorsa da, hece vezniyle ve koşma tarzında yazıldığını kabul etmek herhalde daha doğru olsa gerek. Çünkü aruzla yazıldığı takdirde çok fahiş hatalar var ve tam murabba' nazım şekline de uymuyor. Ayrıca şairin "âşık" diye mahlas belirtmesi de bunun âşık edebiyatı nazım şekli olan koşma olabileceğine işaret ediyor. Fakat aruzu taklit ettiği ve ona da -hatalarla birlikte- uyduğu görülüyor. Bunun yanında üç bend, yahut kitadan oluşan bu kısa şiirde bir sürü imlâ hatâsı mevcut¹: Bir defa mahlâsında geçen âşık kelimesi bile (عاشق) şeklinde -şim harfinden sonra y ile birlikte- yanlış

* Celal Bayar üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Üyesi.

¹ Aynı imlâ hatâları, özellikle âşık ve gül kelimelerinin yazılışı, 2. Teklik şahıs ekinin yazılışı, ve sâir özellikler, aynı şahıs tarafından yazıldığını sandığımız aşağıdaki "gazel-nâme" başlıklı yazıda da bulunmaktadır.

Bu parçanın, daha önce yayınlanmış aşk illeti için hazırlanan anonim bir reçete ile büyük benzerlik gösterdiğini gördük ve karşılaştırılması için buraya onu da aldık. Daha düzenli olan bu reçete ile metnin bir çok kelime ve tamlamasının büyük benzerliği, (hattâ bazı kelimeleri aynı) var. Reçeteye göre aşk hastalığının teşhis ve tedavisi şöyledir:

"Aşk illeti bir illet-i şedidedir ki; ibtidâsı gözden, intihâsı yürekden. Bir sîm-ten, nâzik-beden; âhû gözlerin süzüp, melek simasın bozup; yüreği tir tir titreyüp, nabzı fir fir atupdur. Ol kimseye tabib ilâc edemez ve zinhar halinden fehmedemez.

Ana ilâc budur ki:

Azîm! Bir dirhem nâz, iki dirhem niyâz; üç dirhem bûse; dört dirhem cilve; beş dirhem muhabbet; altı dirhem nezâket; yedi dirhem zarâfet; sekiz dirhem şetâret; dokuz dirhem muânaka; on dirhem istiğnâ. Bu eczâları alıp, içinden cefâ çöplerin çıkarup, vefâ havanında sahkedip, mahabbet potasında hasret ateşiyle kaynadup kıvama geldikte indireler. Akşam, sabah birer dirhem mikdarı tayın edeler. Eğer andan ifâkat bulmazsa sîne hammâmında harâret basdıkaçâ âb-ı zülâlden içireler. Gâyette mücerredür. Hattâ fakîr bir kaç defa tecrübe etmişimdür.

Gaflet olunmaya şâhum!..⁷

3. Gâlib Dede'nin Vefâtına Bir Tarih

3. olarak bir tarih mısramı içinde taşıyan bu küçük şiir de yine aynı yazmanın sonunda bulunuyor. Konuyla ilgili kaynaklara baktığımızda bu tarihin bilinmediğini gördük ve buraya ilâve ettik.

Bu durumda Şeyh Gâlib için tarih söyleyen aşağıya aldığımız bilinen tarih ve şahısların yanına, vereceğimiz bu şiir ve şairini de ilâve etmek gerekiyor ki, bu da Gâlib Dede'nin, çevresinde ne kadar sevilip sayıldığını göstermektedir⁸.

1. Adanalı Müverrih Sürûfî üç tarih söylemiş. (Bunlardan biri yine yazmamızın kenarında kayıtlı)
2. Halil Nuri Bey'in oğlu müderrisinden Nebil Muhammed (v.1235/1839) bir tarih söylemiş.

⁷ Murat (Uraz), Halk Edebiyatı, -Şiir ve Dil Örnekleri-, İstanbul, 1933 ; İskender Paşa, Şairlerin Dilinden, İstanbul 1996, s.36-37.

⁸ Gâlib Dede için söylenen diğer tarihler için bkz. Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, Hazırlayan Abdülbâki Gölpinarlı, Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler, 1985, s. 5 ; Doç. Dr. Sedit Yüksel, Şeyh Gâlib, Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri, Ankara 1980, s.27-30 ; Prof. Dr. Ali Alpaslan, Şeyh Galip, 1988, s.9 ; Prof. Dr. Naci Okçu, Şeyh Gâlib Divan C.1, Ankara 1993, s.8-10 ; Dr. Muhsin Kalkışım, Şeyh Galip Divanı, Ankara 1994, s.24. ; Prof. Dr. Halûk İpekten, Şeyh Gâlib, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara 1996, s.15.

Son olarak Ord. Prof. Dr Fuat Köprülü, Türk Saz Şairleri'nde⁶ XIX. yüzyıl sazşairlerini sayarken başka bir Niyâzî'den bahsederek “..yine bu devre ait muhtelif tarihi destanlar yazmış olan Osmanlı donanmasına mensup İstanbullu Âşık Gülzârî, Niyâzî, Âşık Tahîrî de bu asrın ilk yarısında yetişmişlerdir” diyerek 660. sayfaya bir koşmasını alır. Fakat, şairimizin, hakkında hiç bir bilgi bulunmayan sadece XIX. yüzyılda yaşayan bir destan şairi olarak bilinen bu Niyâzî'den de -yukarıdaki sebeplerden dolayı- farklı bir şair olduğunu sanıyoruz.

2. Gazel-nâme

2. Parçaya gelince, bu bir sayfalık garip yazı da aynı yazma divanın sonunda bulunuyor. Yazıda geçtiği gibi bu gerçekten bir aşk mektubu mudur? Belki! Fakat daha çok, “kusurumuz var ise afv buyurasız, rûzgârdan giderisem kala hattım yâdigâr” dediğine bakılırsa belki de yazmaya sahip olan veya okuyan birisinin o an kendisinden bir hatıra kalsın diye duygularını, divan sonundaki boş yaprağa karaladığı bir yazı olmalı. Gerçekten garip bir yazı, başlığı da “gazel-nâme”! Biz kaynaklarda “gazel-nâme” diye bir kelimeye rastlamadık. Öyleyse bu yazıcının özel bir kullanışı. Fakat biraz mürekkep yalamış biri için muhtevâya çok uygun bir yakıştırma. Çünkü bu bir sayfalık yazıda, mektup tarzında güzel ve gazelde bulunan unsurlar aşk hastasına hazırlanmış bir macun şeklinde somut olarak sunuluyor. Halk diliyle yer yer klişeleşmiş benzetme ve tamlamalarla, ama fazla yapmacılığa kaçmadan. Konuya yaklaşma tarzı, kullanılan ifadeler, biraz okumuş bir halk adamı veya divan şiir veya nesrine öykünen bir halk şairinden başkasının değil gibi. Giriş, sanki halk hikâyelerindeki o klişeleşmiş “râviyân-ı ahbâr”lı bir iki tamlama ve zorlamadan sonra hemen halk dilindeki sade ifadelere yerini bırakıyor: “Şifâu'l-kulûb, likâu'l-mahbûb gözim yaşıyla yazıldı bu mektûb..” Aşağısında secili, pratik halk nesri ve mektup üslûbundan bir örnek görüyoruz:”Canımdan azizim, sükkerden lezizim..”

Konuya yaklaşma tarzı bakımından bir halk adamı, belki de biraz mürekkep yalamış bir halk hekimi gibi diyoruz. Çünkü soyut bir kavram olan güzelliği, gazel ve güzeldeki unsurları, dirhemlerle tartarak, havanda dövüp, tûlbentlerden elemesi bize, yüzlerce yazma kenarındaki binlerce fâideleri, ilâç tarifelerinin üslûbunu hatırlatıyor.

Yukarıdaki Âşık Niyâzî'nin şiiri için söylediğimiz yazı ve imlâ bozuklukları burada da aynen geçerli. Fazla olarak “alev” kelimesinin (ع) ayn'la yazılması; “arzu” kelimesinin (ص)dad'la yazılması; 1. Teklik şahıs ekinin devamlı “gözim, azizim” de olduğu gibi (س) ye ile yazıldığı da dikkati çekmekte. Bazı yerlerde, özellikle sona doğru, bazı kelime ve anlam düşüklükleri de görülüyor. Yazı ve imlânın bozuk olması metnin tam okunamamasına ve bazı problemlerin kalmasına sebep oldu.

⁶ F. Köprülü, a.e. C.1, s.541,660. Ank. 1964.

bir deprem daha olmuş, cami, mescid ve minare yıkılmış, şehirde büyük bir tahribat olmuş, insanlar korkudan ödleri patlayarak dehşetli gürültülerle ve büyük bir acı ile şehirden dışarı kaçmışlar ve depremin etkisiyle yerler yarılmış ve ortaya sular çıkmıştır. Nushî de bunun üzerine, bu olayın unutulmaması ve dilden dile söylenmesi için bu şiiri yazmıştır. Şiirde tam okunamayan birkaç kelime (parantez içindekiler) anlam bakımından tarafımızdan tamir edilmiştir.

30 kadar tezkire taranarak hazırlanan “Divan Edebiyatı’nda İsimler Sözlüğü”nde ve çeşitli ansiklopedilerde maalesef Nushî mahlaslı bir şaire rastlayamadık¹². Dilinden ve kullandığı kelimelerden okumuş birisi olduğu anlaşılan ve olayı (büyük bir ihtimalle) yaşayan şairin, canlı tasvirleri dikkat çekmektedir. Şiir, beyit usûlüne ve gazel-kasîde nazım şeklinin kafiye esasına göre (aa, ba, ca..) ve aruzun remel bahrinden “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıplarıyla yazılmıştır ve altı beyittir.

METİNLER

1. Âşık Niyâzî adına kayıtlı şiir:

Sen beni helâk eyledin ey cenânım yetişir
Aklımı başımdan aldın ruh-revânım yetişir
Eyledin Mecnûn misâlfî dağlara saldın meni
Yazın ıssı kışın soğuk yakdın cânım yetişir

Arz-ı hâlîmi söyleyim dinle gülüzlü melek
Sencileyin ser-çeşmeye bencileyin kul gerek
Kesilmez ayru kararım kendim iderim helâk
Ferhâd gibi yer yüzine dökme kanım yetişir

Koynun içi gül (ü) gülşen deli göynüm yaylası
Leyl (ü) nehâr bu serimden gitmez aşkın sevdâsı
Yeter oldı çok ağlatdın güldür Âşık Niyâzî
Ben bilirim ey cenânım {çok} mürvet kânım yetişir

2. Gazel-nâme

Şifâu'l-kulûb, likâu'l-mahbûb, gözüm yaşile yazıldı bu mektûb!
Rûh-ı revânım gonce-dehânım efendim cânım(?)! Şefkatlü, bu bendesine
mürüvvetlü, cânımdan azîzim, sükkerden lezîzim, sevgili yârim, bedende (yedinde?)
cânım. Fikr (ü) hayâlim, bâğ-ı ?ânım, taze fidânım, ûd (u) reyhânım, kâmeti servi?,
eyleme cevri. görünce boyunu, misâlfî hûrfî, derdine düşdüm, yandım tutuşdum.

¹² Bkz. 2. Dipnot.

3. İsmail Hulûsî Dede bir tarih söylemiş.
4. Gâlib'e mensup olduğu sanılan süvari mukabele kalemi hulefâsından Halîm, biri lâfzî ve manevî mücevher, diğeri tâm iki tarih söylemiş.
5. İşkodralı Şerif Mustafa Paşa'nın (v.1313-1896) oğlu Hasan Hakkı Paşa da mücevher olarak lâfzî ve manevî bir tarih söylemiş.
6. Bizim ilâve edeceğimiz tarih ki Şerif adına kayıtlıdır. Kesin olmamakla beraber bu şahsın, bir üstte geçen Hasan Hakkı Paşa'nın babası olan ve kendisi de bir mevlevî olan İşkodralı Şerif Mustafa Paşa (1797-1860) olması kuvvetle muhtemeldir⁹.

4. 1163 Pazarcık, Filibe Zelzelesi ve Bir Manzûme

Son olarak Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, Nu. 2497'de 49. yaprağın altında Nushî mahlaslı bir şâirin "Pazarcık'ta şehir-i Filibe'de" büyük bir zelzele olduğunu, şehrin, cami ve mescid(ler)in harap olduğunu anlatan altı beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır. Bunun da şehir tarihiyle ilgili tarihî bir belge olabileceğini düşünerek yayınlıyoruz.

Türk tarihinde, Tatar-Pazarcığı ve Pazarcık olmak üzere iki Pazarcık bulunmaktadır. Şimdiki Bulgaristan topraklarında olan bu şehirlerden Tatar-Pazarcık, Filibe'nin batı ve yukarısında idare bölümü merkezi ; Pazarcık'ın ise kuzey-doğu Bulgaristan'da eski Dobric, şimdiki Tolbuhin şehri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir¹⁰.

Filibe ise, Bulgaristan'ın güneyinde bugünkü adı Plovdiv olan eski bir Osmanlı şehridir. Eski adı Philippopolis olan ve daha önce on yıllarca Bizans-Bulgar ve Haçlılar arasında el değiştiren şehir, 1361 yılında Türkler tarafından fethedilerek imar edilmiş, pek çok han, hamam, mescid ve cami yapılmıştır.

Bunlardan bilhassa 1425 tarihinde II.Murad tarafından yaptırılan Cumaya (Cuma, Ulucami) Cami çok meşhur olup 1199(1785)'da önemli kısımları zelzeleden yıkılmış ve I.Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre şehirde 53 cami, birkaç medrese, 70 mektep vardı. 1859'da şehirde 30 cami; 1824'de 24 Cuma cami ve 9 mescid; 1908'de ise 21 cami 3 mescid bulunmaktaydı¹¹. Fetihden sonra %'80'lere kadar çıkan müslüman Türk nüfusun uygulanan zulûm ve tehcir politikaları sonucu günümüzde %'6-7'lere kadar düştüğü ifade edilmektedir.

Şiirde açıkça (lafzen tarih düşürülerek) söylendiğine göre -bilinen 1199/1785 depreminden 36 yıl önce, hicrî 1749 15 Ramazan Pazartesi günü büyük

⁹ Şerif Mustafa Paşa için bkz. İslâm Ans. C.8, s.727-730.

¹⁰ Bkz. Meydan Larousse, C.9, s.952, İst. 1972.

¹¹ Bkz. TDV. İslâm Ans. C.13. s.79-82, İst. 1996.

(Ca)hîm-i firâkın nârına düşdim. Senin gül yüzün hem şîrîn sözin, âdem öldürir âhû gözin. Aşkın yolunda tâ ki cânım tendedir, i'tikâdın muhkem olup cümle gönüm sendedir. Sevdim cân (u) gönülden ey gül-i âlî-cenâb eylemem senden ferâgat hâsılı kat'î cevâb düz. ? şiddetinden cûşdur deryâ deniz. Arzû ider tabiat görüşmek ister bendeniz. Yine âh efendim, bu aşk illeti cümle illetlerden şedid. İbtidâsı gözden intihâsı yürekendir. Taze betin gül gibi solup, ol âhû gözin süzüp. Meded başım ağrur cânım. Saklu dutamaz tiz tiz atar gûyâ âh u vâh-ı harâret çeker. (Be)nzi sararup mîzâcsız elleri ve ayakları gâh âteş gibi yanar, gâh temûr gibi soğuk olur. Ol kimseye ilâc idemez. Ol kimseye ilâc, sağ yanı bâğ bostân ve sol yanı gül gülîstân olup ba'dehu bu ma'cûnî isti'mâl ideler: Ol ma'cûnun eczâları beyân olunur. Nâz (1) dirhem, şive (2), çâre(1), istiğnâ (4), edâ (5), letâfet (100), nezâket (6), muhabbet (95685), firâset (40) alup bir (ara)ya cem' idüp, içlerinden cefâ çötlerin ayrup, vefâ havânında sahk idüp safâ dülbendinden eleyüp şevk ve muhabbet tenceresinde hasret 'aleviyle kaynadup kîvâmâ geldükde vuslat meblağıyla aşam ve sabâh taayyûn ideler. Ammâ içlerinde ihtiyâr ve çirkinlerden kendülerin perhîz ideler. Şifâ bula. Her ne kadar kusûrumuz var ise afv buyurasız deyu bunu yazdım. Rûzgârın gider isem kala hattım yâdigâr. Ben de ey kaşı kirpik bundan(?) ey yâd bulur. Sencileyin ben bulamam yâr ey..

3.Gâlib Dede'ye Târîh:

Zîr-i felekde Jâim siperdür fark- hünerver tîr-i cefâya
 Bir ehl-i hâlin dehr itdi tebdîl subh-ı hayâtın şâm-ı fenâya
 Kıldı cihândan kat'-ı alâyık müstağrak oldı feyz-i likâya
 Mir'ât-ı nefsi kıldı musaykal ta'cîl itdi kurb-ı Hudâ'ya
 Buldum *Şerîfâ* târîh-i fevtin "*Gâlib Dede âh göçdi bekâya*"
 (1213)

4.Pazarcık ve Filibe Depremi

Binyüzaltmışüçde **Pazarcık**'ta şehri **Filibe**
 Emr-i Kakhâr ile (oldı) bir muazzam zelzele
 Mâh-ı savmın onbeşinci günü yevm-i isneyn
 Düşdi (ol) hengâmede âleme bir gulgule
 Ba'dehu vakt-i asrda bir dahi oldı şedid
 Münhedim oldı minâre câmi ve mescid bile
 Bu iki şehrin harâb oldı der ü dîvârı hep
 Çıkdı eflâke figân u zâr (nâle) velvele
 Zehresi çâk oldı nisvân u ricâlün ser-te-ser
 Zâr u giryân çıkdılar sahrâya virüp el ele
 Çâk olup yerler sular çıkdı havâya câ-be-câ
 Nushî tahrîr eyledi kim söylene dilden dile

